

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2015_litt_a

Fornvännen 2015(110):1 s. 55-71

Ingår i samla.raa.se

Recensioner

Renaissanceglas i Norden. Symposium, Malmö museum, 28.–28. Januar 2010. Red. Martin Hansson, Jan Kock och Jens Velle. Hikuin 37. Viborg 2010. 216 s. ISBN 978-87-90814-67-0.

Glasfynd från Norden är i flera avseenden av ett betydande allmäneuropeiskt intresse. Glasbägar importerade under järnåldern har ägnats omfattande och framgångsrik forskarmöda medan medeltida fynd har ägnats mindre intresse. Med en antologi kring renässansens utveckling (med inslag från 1600-talets slutskede och 1700-talet) ger nu femton forskare från Danmark, Sverige och Finland i lika många uppsatser en bred introduktion till situationen i sina tre länder. Symposiet i Malmö var det första i sitt slag, ett storartat initiativ.

Glasindustrin introducerades i Danmark och Sverige vid 1500-talets mitt. De kvalitativa förutsättningarna (expertis, hantverks/kulturtradition) var givna: hit kallades i huvudsak tysk spetskompetens för att förse hov och aristokrati med bägare till bordets dukade taffel och glasrutor till expansiv byggnad. Även ett framväxande behov av utrustning till medicinsk vetenskap och alkemins laboratorier kunde nu tillfredsställas av inhemsk tillverkning.

Annika Ramström etablerar en viktig diskussion i sin analys av glasarbetarnas situation hos mästern Melchior Jung i Stockholm, mot bakgrund av ett ibland diffust och svåranalyserat arkivmaterial. Ramström diskuterar relationer – kulturkonflikter mellan inhemsk och hitkallad kontinental arbetskraft. Även Martin Hansson kan belysa svårigheter och konflikter i identitet/relation mellan glasarbetare och traktens bönder vid Trestenshults glasbruk i Småland. Mord och våld avläses i rättsprotokollen från Stenhule bruk i Jylland (J. Linaa). Att söka genom arkivhandlingarna är tidsödande. Transkription av den handskrivna texten till ett begripligt språk kräver specialkompetens. I några av antologins texter bearbetas sådana originaltexter (t.ex. L. Appel & A. Jouttijärvi, L.G. Henricson, G. Haggrén).

Vid Fixbyle glasbruk i norra Uppland från

1600-talets mitt har man identifierat syllstensgrunder ca 100 m från hyttruinen. Byggnadslämningar har även påvisats vid Stenhule, grunden till en kvarnbyggnad vid Trestenshult, och en tegelugn vid Västra Sundby i Närke. Forskningen har hittills haft de centrala ruinhögarna (ugnskomplexen) helt i fokus, men lämningarna efter arbetarbostäder, lagerlokaler och förråd, hantverkarnas verkstäder (smed, degelmakare etc.), eller en eventuell kvarn, bör man också hålla i åtanke.

Hansson föreslår för Trestenshult »en totalundersökning av en glashytta från senrenässansen». Idén är i högsta grad intresseväckande (och resurskrävande!) och kunde utvecklas inom ramen för ett internordiskt projekt. Strävan bör enligt Hansson bl.a. vara att söka kunskaper kring hyttans rumsliga, ekonomiska och sociala organisation. Jan Kock fastslår mot bakgrund av en redogörelse för forskningsläget i Danmark med rätta att flera äldre undersökningar är *utilfredsstillande genomfört set med nutidens öjne*. Situationen är den vanliga och likadan även i Sverige. En totalundersökning med tvärvetenskaplig strategi borde sträva till att även motverka mindre undersökningar, ofta inspirerade av lokalhistoriska intressen, vars huvudkonsekvens i många fall mest blir skador på lämningarna.

På senare år har flera laborativa analysmetoder anpassats till studiet av glasbrukslämningar. Magnetometerkartering vid Glarborg på Själland, liksom analyser av flera fyndkategorier där (L. Appel & A. Jouttijärvi) och vid Glargårde i Jylland (A. Jouttijärvi) är goda exempel. Här är den nordiska forskningen ännu i sin linda. Brett samarbete krävs med ett arkeologiskt laboratorium. Bruken hade olika råmaterialtillgångar, så i spårämnesanalysen torde dessa skillnader kunna ge svar på frågor kring handelsvägar och produkternas spridning från respektive produktionsplats, liksom enskilda hyttors eventuella specialiteter över tiden borde kunna identifieras.

En monumental uppgift, med tanke på den efter 1500-talets mitt dramatiskt ökande fyndmängden av glasbägarskärvor i Norden, vore gen-

omgripande bearbetningar av våra magasinssamlingar. Sådana fattas nästan helt i nu publicerade översikter. Med totalinventeringar och identifierade material kunde vi utveckla kunskaper både kring städernas konsumtionsmiljöer och hyttornas produktion.

På häradsfogden Schweder Kettings gård, Vallensgård, har man hittat venetianska filigranglas, *latticino* (T. Sode). Gården kan dateras till mitten av 1500-talet. Leif Karlenby beskriver en skärva i latticinoteknik från undersökningar vid Sundby bruk utanför Örebro. Även vid Johan III:s bruk på Brygggholmen i Mälaren (ca 1585–1630) har dessa skärvor påträffats, liksom skärvor med diamantristad ornamentik, såväl som hålglasskärvor med målade emaljornament. Arne Jouttijärvi beskriver bemålade fönsterglas från hyttan vid Glargårde. Ett fåtal mörkblå skärvor från Brygggholmen har enligt rådande tolkning slipade ytor.

Handelsvägarna, med inslag av resande kontinental intelligens, knowhow och expertis stod öppna till de nordiska länderna. Vilken teknologisk kompetens avkrävdes de hitkallade mästarerna? Vilka tillverkningsresurser kan identifieras i den nordiska hyttproduktionen? Kan vi påvisa lämningar av produktion av mera exklusiva resurs- och specialistkrävande konstprodukter?

Jette Linaas bidrag om Mester Liborius Trebing vid glashyttan Stenhule nära Silkeborg bjuder på en delvis banbrytande analys relativt den klassiska glasforskningen. Hon analyserar Mester Trebings representativa livsstil, fostrad och dand som han var i tyska Hessen – en tysk invandrarers identitet speglad i ett kvalificerat keramiskt material.

I en mångfacetterad och innehållsrik text får vi genom Vibe Esdahl-Schou spegelns historia sedan antiken: människans eviga narcissism, fåfängans självbespeglning. Spegeln har i mytologin tolkats utifrån föreställningar om moral och etik, tillskrivits magiska krafter och setts som ett attribut för synderna och ett djävulens redskap. Författaren beskriver spegelns tillverkning och dess lämningar från danska fyndplatser. Esdahl-Schou ger läsaren en idealisk kulturhistorisk berättelse och arkeologisk analys kring en av glasindustrins produkter.

Georg Haggrén diskuterar handel och kon-

sumtion av glas, relaterade till städernas fyndsammanhang och arkivens skrivna uppgifter. Han påpekar att »Det finns inte några systematiska detaljstudier av importen på glas från kontinenten till Norden». Haggrén beskriver traditionsutveckling och normer kring det dukade bordets taffel hos aristokrati, borgare och bönder. Föriktigt nyttjar han det kontinentala (mest holländska) barockmåleriets ännu relativt outforskade mångfald av bacchanaler, krogscener och stillebenmåleri.

Det svenska 1700-talet är, med något undantag (t.ex. Skånska glasbruket vid Henrikstorp, 1691–1761) utomordentligt svagt belyst i arkeologisk undersökning och text. Förundersökningen för en etablering av hotell- och konferensanläggning på platsen för Kosta gamla hytta (J. Åstrand) gav ett begränsat men högkvalitativt fyndmaterial. Ett glassigill, sannolikt från en butelj, »174? K.S», kan relateras till ett av brukets första verksamhetsår. Åstrand erinrar om bristen på vetande kring den stora mängden av vardagens bruksglas. Välbevarade lämningar från en av ugnarna i den gamla hyttan kunde dokumenteras.

Med presentation av kostnaderna för en slutundersökning av Kosta gamla hytta avvisades projektet och utbyggnadsplanerna avskrevs. Arkeologi kostar pengar. Av kommersiella skäl kunde undersökningen beklagligtvis inte fullföljas, trots att förutsättningarna får betecknas som goda, bl.a. genom att Kostas bruksarkiv finns bevarat komplett. Genom fundamental okunnighet anlades året därpå (2007) en parkeringsplats i anslutning till förundersökningsområdet, med sannolika skador på ej undersökta lämningar som följd. Åstrand berör en synpunkt som är central för diskussionen kring arkeologi och pedagogik: »Kanske kan även det gamla glaset med sina speciella tekniker, och blåst med stor hantverksskicklighet, ge inspiration åt dagens formgivare och glasblåsare».

Antologins texter ger breda översikter och utgångspunkter för vidare diskussion. Glas är ett ofta välbevarat massmaterial i arkeologisk stads-kontext och erbjuder ofta värdefull kronologisk information. Det berör breda samhällsperspektiv: industripolitik och teknik, handel och konsumtion, bords- och dryckeskultur, överfört från

traditionsrika europeiska kulturcentra till en mera perifer nordisk miljö. Vi får nu hoppas på en bred diskussion, med utvecklade framtidsstrategier, efter symposiet i Malmö.

Lars G. Henricson
Fridhemsgatan 14a
SE-112 40 Stockholm
lars.g.henricson@swipnet.se

Visioner och verklighet: arkeologiska texter om den tidigmoderna staden. Red. Lars Ersgård. Gotarc C 76. The Early Modern Town 1. Göteborg 2013. 150 s. ISBN 978-91-85245-52-6.

Visioner och verklighet är den första publikationen i en serie från projektet »Den tidigmoderna staden – arkeologi mellan det lokala och det globala» som startade 2011. Projektet har som övergripande syfte att ur ett tvärvetenskapligt perspektiv studera den stora förändring av våra städer som ägde rum under 1500- och 1600-talen. Det har sin bas vid Göteborgs universitet, med Per Cornell som ansvarig forskare. Antologin innehåller ett kort förord av Lars Ersgård, en inledande projektbeskrivning av Cornell, samt fem artiklar. I Cornells inledande text påtalar han att hittills har främst historiker, konstvetare, litteraturvetare, idéhistoriker och filosofer arbetat med problematiken kring den tidigmoderna staden, och att arkeologin i Sverige har spelat en begränsad roll. Detta är en sanning med modifikation: framför allt inom uppdragsarkeologin har man flyttat fram positionerna betydligt under de senaste tio åren, genom undersökningar i t.ex. Jönköping, Kalmar, Linköping, Norrköping och Karlstad. Till Cornells försvar så hade hans projekt knappast i detta skede hunnit sätta sig in i allt material, men då han även anger att man har som syfte att belysa metodologiska problem och att bidra till kunskapsunderlag för beslut och stadsplanering, så är det angeläget att de erfarenheter som finns fångas upp av projektet.

Den första artikeln, av Per Cornell och Martina Hjertman, använder stadsomvandlingen i Rom som exempel för att diskutera förändring och kontinuitet inom den byggda miljön. Man

utgår från ett antal grundbegrepp; hur *iteration* (med Derridas terminologi »det lånade») och *koppling* (länkande till existerande fysiska miljöer) har betydelse för *permutation* (stora dramatiska förändringar som ändrar grundläggande strukturer). Man gör en exposé över stadsutvecklingen från kejsartiden fram till 1940-talet, och avslutar med en diskussion som mer generellt behandlar städernas utveckling och stadsplanering. En av slutsatserna är att tid är en central faktor i det urbana, och att stadsplanering ofta har tagit fasta på det förflutna som fortfarande är levande i stadsbilden. Man slår fast att en urban plats inte kan existera utan tidsdjup, och att det delvis är genom kontinuitet som en sådan etableras. Artikeln har ett intressant tema och tänkvärda slutsatser, men tyvärr förlorar den på en något rörig disposition. Vissa sidospår hade kunnat undvikas, och språkmässigt är det en blandning mellan talspråk och onödigt komplicerat akademiskt språk. Detta ger en känsla av att man har försökt jämka samman två väldigt olika texter, med ett något spretigt resultat.

Nästa artikel är en arkeologisk forskningsöversikt över tidigmoderna städer i Sverige, skriven av Lars Ersgård. En sådan är förstas av yttersta nödvändighet i en publikation och ett projekt av denna art, och Ersgårds kompetenta text är intressant läsning. Han uppmärksammar den forskning som trots allt bedrivs idag, men påpekar helt riktigt att den ofta är knuten till enskilda orter och ännu inte har syntetiserats. Ersgårds forskningsöversikt är i sig en form av syntes, med inriktning på ett antal teman som är relevanta för studier av de tidigmoderna städerna: stadsplaner och bebyggelse, konsumtionsmönster, avfallshantering, staden som produktionscentrum, samt gravar och byggnadsoffer. Han identifierar därefter ett antal problemområden mot vilka fortsatt forskning torde kunna inriktas. Nyckelfrågor är fokus på kulturella mönster, det lokala kontra det globala, det generella kontra det specifika, vidgade perspektiv i tid och rum – en syn på den tidigmoderna perioden som en tid med en egen kulturell identitet präglad av både kontinuitet och diskontinuitet.

I den tredje artikeln gör Andrine Nilsen en jämförande studie av stadsrummen i Uppsala, Jönköping och Karlstad från medeltiden till den tidigmoderna tiden, med utgångspunkt i arkeo-

logiska undersökningar utförda 1998–2010. Frågorna kretsar kring stadsplaner och i vilken grad de verkliga stadsrummen överensstämde med de man ser på pappersplanerna, och om man kan spåra t.ex. social tillhörighet. Urvalet av det arkeologiska materialet är enligt Nilsen främst baserat på att rapporterna fanns tillgängliga på Internet – något jag starkt måste ifrågasätta ur källkritisk synvinkel. Hon har dock även tagit med vissa övriga nyckelmaterial som inte faller in under dessa urvalskriterier, vilket delvis uppväger problemet. Artikeln inleds med en bakgrund till städernas framväxt i Europa. Nilsen hade dock med fördel kunnat fokusera mer på delen om Sverige, på bekostnad av de mer teoretiska delarna av texten. Sverigehistoriken bygger nu, med ett undantag, helt på *Visioner och verklighet* från 1987 av Marianne Råberg (en titel man ju även har lånat till den aktuella antologin). Den efterföljande genomgången stad för stad är dock gedigen och mångfaceterad, med fokus inte bara på kvarter och gator utan även på förekomst av t.ex. hantverksmiljöer och gröna rum. Jag saknar dock referenser till viss tidigare forskning vid sidan av de arkeologiska rapporterna – till exempel Johan Anunds många bidrag om Uppsalas stadsplan. Nilsens konklusioner är dock intressanta, och det tvärvetenskapliga anslaget påvisar vikten av ett brett insamlingsfält inom den tidigmoderna forskningen.

Nästa artikel behandlar småstäders urbanitet med utgångspunkt i material från Västsverige från perioden ca 1640–1750, och är skriven av Christina Rosén. Roséns tidigare arbeten framhålls av Ersgård i hans forskningsöversikt, och utan tvekan har hon bidragit mycket till den tidigmoderna forskningen i Sverige. Även den här föreliggande artikeln är mycket läsvärd, och det som gör den så intressant är dess breda perspektiv. Rosén är en av de få som har studerat både städer (av olika typ) och landsbygd med samma höga upplösning, vilket ger henne en unik möjlighet att sätta fingret på både det specifika och det generella i skilda miljöer. Hon konkluderar med att urbanitetens uttryck är – föga förvånande – kontextbundna, och att det därmed blir särskilt intressant att studera de platser som befinner sig i ett gränsland mellan stad och land vad gäller frågor om identitet och kulturell tillhörighet. Begreppet »urbanitet» används om det som är specifikt

för de platser som vi betraktar som städer, men ibland är det urbanas gränser inte så självklara.

Göran Tagessons artikel behandlar hur makt, ideologi och modernitet har uttryckts i den tidigmoderna staden, utifrån exemplet Kalmar. Han tar först upp den urbana revolution som ägde rum under 1600-talet, då ett antal nya städer skapades och många gamla genomgick stora förändringar, och sätter in den i ett större internationellt sammanhang med koppling till den under stormakts-tiden nyfödda Östersjöstaten och omdaning av det svenska riket. Projektet var enormt, med en tydlig agenda: att signalera makt, välstånd och modernitet genom att konstruera ideologi på marken. Tagesson analyserar sådant som hur man genom perspektiv, byggnaders och kvarters utformning och placering m.m. skapar ett idealiserat likformigt stadsrum där makt och kontroll uttrycks på alla nivåer. Han frågar sig sedan om detta system, som på ytan i sin likformighet ter sig tämligen jämlikt, verkligen blev genomfört. Tagesson ger därefter arkeologiska belägg på skillnader mellan ideal och praktik, där verkligheten har varit präglad av en större social differentiering än vad som kan utläsas ur idealstadsplanerna. Det förefaller dock som om man redan i planeringsskedet har haft detta system i åtanke, och medvetet skapat städer med en »fram-» och en »baksida» för skilda sociala grupper. Även Tagessons artikel är genomarbetad och läsvärd, och ett gott exempel på hur grävande arkeologi kan ställa historiska uppgifter på huvudet.

Artiklarna berör många intressanta aspekter av hur man genom tvärvetenskapligt arbete kan nå ny kunskap om epoker som, om man vill vara djävulens advokat, skulle kunna beskrivas som ganska väldokumenterade i det historiska källmaterialet. Det är välkommet att fler forskare tar sig an denna period ur ett arkeologiskt perspektiv, framför allt med tanke på den nya Kulturminneslagen som nu anger år 1850 som gräns för vad som kan räknas som fornlämning. Vad gäller kvaliteten på texterna – både text- och innehållsmässigt – så ger de dock ett ganska spretigt intryck. Anledningen är sannolikt flerbottnad; det kan handla om att författarna kommer från olika ämnesbakgrunder, men också spegla skiftande grader av erfarenhet eller vara relaterat till texternas tillkomst. Läsarens uppfattning färgas ju

också av personlig bakgrund – det är kanske inte en tillfällighet att det är artiklarna av dem som varit verksamma länge inom uppdragsarkeologin och relaterad forskning som för mig, verksam inom densamma, förefaller mest genomarbetade och intressanta...

Kristina Jonsson
Stiftelsen Kulturmiljövård
Box 90107
SE-120 21 Stockholm
kristina.jonsson@kmmmd.se

Gubbacka – medeltida vardag i Vanda. Red. Andreas Koivisto, Riina Koivisto & Jukka Hako. Vantaa 2010. 191 s. ISBN 978-952-5787-08-5, ISBN 978-951-616-209-9.

De senaste 15 åren har de medeltida byarna fått ökad arkeologisk uppmärksamhet i Norden. För Sveriges del har ett ökat antal exploateringsgrävningar som berört bymiljöer gjort att metodik och tematik kring landsbygdens miljöer utvecklats. I södra Sverige kan Katalin Schmidt Sabos doktorsavhandling från 2005 om Kyrkheddinge by nämnas som avgörande för att lyfta fram sociala perspektiv på det medeltida bylivet. I Danmark formulerar Kulturstyrelsen nationella strategier för utgrävningar av olika typer av arkeologiska objekt, och den medeltida landsbygdsarkeologin har fått en egen plats i detta sammanhang. Samma typ av uppvärdering av den medeltida landsbygden kan man nu ana i Finland. By- miljöerna är ett ganska nytt fokusområde inom exploateringsarkeologin, och förutom Gubbacka i den föreliggande boken finns än så länge endast ett fåtal utgrävningar publicerade (t.ex. Georg Hagréns *Köklax i Esbo*, 2005).

Boken om Gubbacka kan med sitt populärvetenskapliga tilltal därför betraktas som ett pilotprojekt i ett nationellt sammanhang. Utgrävningarna utfördes i flera etapper, både som exploateringsgrävningar och forskningsgrävningar, från 2003 och fram till åtminstone 2010. Författarna skriver att syftet med boken är att presentera livet i en medeltida by ur ett tvärvetenskapligt perspektiv, samt att visa de olika beståndsdelarna i

en arkeologisk analys, inte minst allt det arbete som sker efter att grävningen är slut, vid skrivbordet, ritbordet och i laboratoriet.

Bakgrunden till den första utgrävningen 2003 var en infrastruktuursatsning i Helsingforsregionen. I samband med planeringsarbetet fann man på ett kartkoncept indikationer på tidigare okänd bebyggelse inom ett av byggområdena. Efter arkeologisk inventering och provgrävning stod det klart att det inom området fanns en före 1708 ödelagd bytomt med ett tjugotal byggnadslämningar som skulle beröras mer eller mindre av vägsträckningen. En stor utgrävning skedde sommaren 2003 på bekostnad av Helsingfors hamn och Vägförvaltningens Nylands distrikt, som var byggherrar för exploateringen.

Bytomten Gubbacka är belägen strax nordost om Helsingfors, numera vid en stor genomfartsled. Den ligger på en söderslutning ner mot ett gammalt sund. Dessa topografiska förhållanden och deras förändring över tid beskrivs som avgörande för byns liv och senare dess nedläggning eller flytt. Gubbacka övergavs av den äldsta kartan att döma för mer än 300 år sedan; genomgående frågor som man har velat besvara med undersökningarna är under vilka perioder byn var bebodd, och varför man flyttade den.

Boken inleds med berättelsen om hur bytomten upptäcktes och om utgrävningarnas plats i och betydelse för finsk arkeologi. Därefter kommer en ambitiös redogörelse för hur byn kan spåras i olika typer av historiskt källmaterial; det är både en gedigen genomgång och analys av historiska kartor, och en analys av byns belägenhet, inkomstkällor och flytt baserat på folkloristiskt material.

Därefter tar presentationen av det arkeologiska källmaterialet vid. Den är indelad i tematiska kapitel med olika källtyper som utgångspunkt: ugnar, vardagens föremål och byggnader, grytor, kannor och matvanor, vägar, växtlämningar, benfynd och djurens betydelse samt ¹⁴C-dateringar. Kapitlen är skrivna av olika författare, knutna till undersökningarna antingen som specialister eller som deltagare i olika led av projektet. Texterna är genomgående skrivna på ett resonerande vis. De tar upp källkritiska aspekter och man får som läsare en god inblick i hur arkeologerna värderat sin information och på vilka

grunder de dragit sina slutsatser. Både vad gäller de historiska och arkeologiska delarna blir dock detaljnivån ibland för hög vilket gör att man som läsare förlorar den populärvetenskapliga tråden. Ibland ger resonemangen och slutsatserna däremot upphov till intresseväckande frågor – t.ex. när etnologen Bo Lönnqvist analyserar byten av ortnamn i ett dokument från 1347 och konstaterar att man däri kan se att svenska ortnamn var etablerade redan vid denna tid, men att namnbyten i sig vittnar om förändringar när det gäller vilka som har bott på platserna. Dokumentet i fråga avhandlar tvister om fiskerättigheter mellan kustens nybyggare och inlandets tavaster. Denna information väcker intressanta frågor om möjliga konflikter och kulturmöten mellan olika befolkningsgrupper, som jag gärna vill veta mera om.

Upplägget av den arkeologiska presentationen gör att det är ganska svårt att få en uppfattning om hur bebyggelsen har sett ut i ett övergripande perspektiv. Hur tror man att gårdarna har sett ut, vilka förhållanden har byggnaderna haft till varandra och hur har bebyggelsen utvecklats över den tid som platsen varit bebodd? Byggnaderna presenteras tidigt i boken, men endast som en översiktskarta och utan diskussion i texten. Till några återkopplar författarna senare, främst i kapitlen om ugnar (av Riikka Tevali), respektive vardagliga föremål och bebodda byggnader (av Riina Koivisto). De ger förslag på byggnadernas funktioner utifrån närvaro och typ av ugnar, eller olika typer av föremål, men dessa slutsatser förs inte vidare i något samlat resonemang om byggnadernas funktioner. Det saknas nämligen även en uppsamling av den nya information som de olika kapitlen genererar – vad har vi fått veta om de gårdar och människor som levde här? Det tematiska perspektivet på berättelsen är en bra utgångspunkt, men avsaknaden av ett ramverk för berättelsen om de arkeologiska lämningarna gör att pusslet man har velat lägga med de olika källtyperna som bitar aldrig riktigt blir lagt.

Att döma av de undersökningar som boken omfattar har byn bebotts från senmedeltiden och framåt. Senare fältundersökningar har dock visat att byn fanns redan ca 1100, men de resultaten tas inte upp här. En orsak som framförs till att byn flyttades, kanske under det tidiga 1600-talet, är

de naturtopografiska förhållandena. När sundet växte igen fick fisket minskad betydelse och man började mer att förlita sig på odling och djurhållning. I samband med det flyttade byborna längre inåt land. Det spekuleras en del i vart man flyttade, men inget svar ges på den frågan.

Vardagslivet i byn presenteras i den arkeologiska delen av boken, men resultaten är ganska allmänt hållna. Man konstaterar att aktiviteterna varit mångsidiga, att olika funktioner varit spridda på gårdarna och att både kvinnor och män är synliga i materialet. Barnen nämns dock inte.

Vidare visar analysen av den materiella kulturen att människorna i byn haft kontakter med en större omvärld – man har t.ex. kunnat få fatt på importföremål såsom stengods och majolika, genom handel först med hansestaden Reval/Tallinn och senare med Helsingfors. Det här är samma bild som syns i många av senare års undersökningar av landsbygdsmaterial i Norden. Det har funnits en rik materiell kultur även i byarna och vissa hade tillgång till importföremål.

Som den första sammanställningen av ett finskt medeltida landsbygdsmaterial är detta en viktig bok. Man får glimtar av en plats med stor vidare potential som kan sättas in i ett större perspektiv i den nordiska byforskningen. På ett populärt plan ger boken en intressant och grundläggande beskrivning av hur en arkeologisk plats upptäcks och hur arbetet med att samlas kunskap om den kan gå till. Möjligheterna med analyser av rumslighet, föremålstyper som keramik, personliga ägodelar och verktyg samt naturvetenskapliga analyser av växtrester, djurben m.m. framgår i de olika kapitlen. Men jag saknar som läsare en uppsamling, vad sammansättningen av föremål, ugnstyper, placering i förhållande till andra byggnader, djurben, arkeobotanik m.m. säger om byggnaders funktioner, handelskontakter, vardagsliv.

Boken visar tydligt att Gubbacka är en plats med stor potential för vidare forskning. Jag hoppas att fler publikationer om platsen planeras eller utarbetas i detta nu. Det är upplagt för en bok som inkorporerar resultat från senare utgrävningar, och som i kraft av ett mer komplett arkeologiskt material kan ge en bild av platsens utveckling från grundläggning till avflyttning. Den kunde ställa mer problematiserande frågor, t.ex.

kring kulturmöten och identitetskonstruktion i det medeltida Finland – det skulle vara av stort intresse och relevans för en hel kulturhistorisk forskarvärld.

Hanna Dahlström
Københavns Museum
Absalonsgade 3
DK-1620 København V
aq06@kff.kk.dk

Jeanette Varberg, *Fortidens slagmarker*. Krig og konflikt fra stenalder til vikingetid. Köpenhamn 2014. 319 s. ISBN 978-87-02-08380-4.

Oj, vad jag önskar att denna bok hade funnits när jag som arkeologistudent undrade varför krig och konflikter i stort sett utelämnades ur all undervisning. Föremålskunskapen var ett exempel; uppenbart funktionella vapen av sten och metall deklarerades i första hand som rituella objekt. När det gällde att förklara civilisatoriska nedgångar under förhistorien slog akademiska knut på sig själv för att undvika ordet »krig». Det fick gärna vara klimatförändringar, folkomflyttningar, missväxt och farsoter, men inte krig. Bakgrunden till denna beröringsskräck för att betrakta konflikter som en viktig beståndsdel i de kulturhistoriska processerna var förmodligen både komplex och mångbottnad. Kanske fanns en förklaring i att 1900-talet hade satt ett svåröverträffat bottenrekord i världsomspännande väpnade konflikter och ett oöverskådligt mänskligt lidande. Det är begripligt att många humanistiska forskningsgrenar letade med ljus och lykta efter något bättre. Man grep efter minsta halmstrå för att finna fredliga och egalitära mönstersamhällen inom exempelvis socialantropologi och arkeologi. Ibland kan man undra om inte en del av forskarna bara tittade med ett öga.

Jeanette Varberg kan däremot inte anklagas för att blunda för det uppenbara. Hennes exposé över hur våldsamma konflikter i varierande omfattning präglade i stort sett alla samhällsformer i förhistorisk tid tar avstamp i danskt mesolitikum. Bokens första stavelser berör Alexanders den stores erövring av den då kända världen, och meningens

slut landar i Danmark. Det är ett ordentligt sju-milakliv. Jag tycker mig känna igen detta som ett strukturellt mönster i dansk arkeologisk och historisk forskning och förmedling. I andra sammanhang har jag sett det romerska och det danska riket omtalas som om de vore två jämförbara storheter. Jag var beredd på att Varbergs bok skulle följa samma mönster, men de många utblickarna gör detta till en betydligt bredare och öppnare studie.

Bokens inledande resonemang om våldets orsaker i sten- och bronsålderns samhällen vittnar om god kännedom om moderna socialantropologiska forskningsresultat. I problematiserande diskussioner ifrågasätts också om stenålderns konflikter egentligen kan kallas för krig. Bland samlarjägargrupper och i samhällen med betesekonomi utkämpas i regel striderna i form av snabba räder, överfall och tvekamper, så frågan är relevant. Storleken hos kombattanternas härskaror är emellertid av underordnad betydelse i ett renodlat militärteoretiskt perspektiv. Huruvida det rör sig om samlar- och jägarfolk eller reguljära arméenheter från industrinationer är också mindre relevant.

Jag vill poängtera att man idag skiljer på symmetrisk och asymmetrisk krigföring, där det förstnämnda begreppet åsyftar två arméer som drabbar samman. Detta förknippas i första hand med de allt mer sällsynta mellanstatliga konflikterna där kontrahenterna, åtminstone på pappret, följer vissa bestämda spelregler. Det asymmetriska kriget är mer att betrakta som gerillakrigföring och bedrivs oftare av ickestatliga grupperingar. Exempel på det sistnämnda är de amerikanska prärieindianernas frihetskamp under 1800-talets andra hälft. De mötte USA:s välorganiserade armé med en kombination av klassisk gerillataktik och regelrätta fältslag. De sista fria apachernas kamp är ytterligare ett exempel. Hövdingen Geronimo och hans chiricahua-krigare lade till slut ned sina vapen 1886, men 70 krigare hade då under flera månaders konflikt sysselsatt en fjärdedel av USA:s armé. I båda dessa fall rörde det sig om asymmetrisk krigföring, men det var likväl fråga om blodiga krig vars ena sida utgjordes av folk som i huvudsak försörjde sig på jakt och insamling. Varberg hade i förklaringsmodellerna rörande den tidiga stenålderns stridigheter tjänat på att i större utsträckning ta del av modern militär forsk-

ning kring taktik och strategi. Samtidigt belyser hon med sina många exempel att de förhistoriska människorna vanligen levde i våldsamma miljöer. Denna bild kontrasterar skarpt emot den äldre uppfattningen om att det någonstans måste funnits ett ursprungligt jungfruligt idealsamhälle.

Under 1970-talet reducerades i bästa välmening vikingar till bönder och handelsmän som gjorde spännande resor till främmande länder. Jägerstenstenåldern förmedlades inte sällan som en ljuv tid där den jämlika familjen endast lade några timmar på att skaffa sig veckans mat. Vissa socialantropologiska studier tycktes bekräfta några av dessa teser, men det fanns smolk i bägaren. Antropologen Napoleon Chagnons hårt kritiserade studier av Yanomamiindianernas våldsamma kultur gick stick i stäv mot den gängse bilden. Likaså blottlade arkeologer i allt högre utsträckning lämningar som var svåra att förklara bort. Förhistoriska kranier uppvisar inte sällan krosskador, det sitter projektilspetsar i skeletten och ibland påträffas boplatser (exempelvis för columbianiska pueblobosättningar i södra USA) som uppenbarligen drabbats av storskalig skövling. Omkring 10% av befolkningen i de mesolitiska miljöerna drabbades av dödligt våld, och dessa siffror kunde efterhand i stort sett bekräftas genom antropologiska studier.

Inom historieforskningen utgör krig och konflikter sedan länge en viktig pusselbit i förståelsen av hur våra samhällen blivit som de har blivit. I allt högre utsträckning börjar också det arkeologiska facket reflektera över hur konflikter påverkat exempelvis samhällsutveckling, materiell kultur och sociala strukturer. Med fötterna i socialantropologi, arkeologi och militärhistoria konstaterar jag med viss beklämndhet att studier av våldsamma ting paradoxalt nog berikar bilden av förhistorien. Folk var inte bättre förr – och inte heller sämre. De var som folk är mest.

Om vi följer Varbergs berättelse och går längre fram i tiden, så menar hon att man kring skiftet till järnåldern kan se en påtaglig förändring i det skandinaviska arkeologiska materialet. Med tydlighet framträder en krigarkultur där svärd, sköldar och spjut kanske vittnar om de första organiserade militära förbanden. Denna stridsutrustning har en direkt koppling till grekernas hoplitter, som intressant nog stred i ytterst väldiscipli-

nerade formationer – *falanger*. För att kunna utnyttja vapenuppsättningen maximalt så är det troligt att även skandinaviska krigare vid samma tid uppnådde fastare disciplin. Kunde medelhavsområdets brons teknologi nå ända till Skandinavien så är det fullt möjligt att också det taktiska kunnandet spred sig norrut, även om styrkorna aldrig tangerade de antika arméernas numerär.

Boken tar förtjänstfullt upp flera exempel på att man i Nordeuropa faktiskt lokaliserat regelrätta slagfält från bronsåldern och den tidiga järnåldern. Bland annat diskuteras de spektakulära fynden från Tollensefloden i tyska Mecklenburg. Detta är sannolikt Europas äldsta belagda slagfält (omkring 1 200 f.Kr) med fynd av skelettdelar och vapen i sten, brons och trä. Man har hittills påträffat 6 595 människoben som representerar minst 111 individer. Ingen vet idag hur omfattande denna drabbning egentligen var, för arkeologerna har hittills endast undersökt 5% av lämningens förmodade utbredning. En annan fyndplats är den danska våtmarken Alken Enge strax väster om Skanderborg på östra Jylland. Arkeologiska insatser, från 1950-talet fram till dags dato, har producerat välbevarade skelettdelar från 240 män samt en mindre mängd krigsutrustning. Alla dessa föremål stammar från ett antal mindre schakt, och den totala fyndförande ytan tros täcka 40 hektar. Det kan alltså röra sig om ett skandinaviskt slag där många tusen soldater varit inblandade, någon gång under århundradet efter Kristi födelse.

Bokens bildmaterial är av ypperlig kvalitet, den har en lättöverskådlig notapparat och texten är flyhänt skriven. Fortidens slagmarker borde ingå som kurslitteratur vid alla arkeologiska lärosäten i Sverige, inte minst för att den bidrar till att ge en mer nyanserad och rättvisande bild av vår förhistoria. Kanske skulle också några av de grå eminenserna inom skrået också ha nytta av att läsa den?

Bo Knarrström
Billebergavägen 8
SE-261 94 Annelöv
knarris123@gmail.com

Kjell Söderlund, *Marken brinner. Historisk roman om ett folk som kom att kolonisera stora delar av Sverige*. Kandela Förlag. Bollnäs 2014. 318 s. ISBN 978-91-982218-0-0.

Mittuniversitetets forskningsprogram för skogs-finsk arkeologi är redovisat på det vanliga sättet: utgrävningsrapporter och laborativa rapporter hos de aktuella länsantikvarierna och länsmuseumerna, webbsidor som var aktiva under utgrävningarna, en artikel i *Populär Arkeologi* 2012:4 med flera dylika korta artiklar samt en avslutande monografi som recenserades i *Fornvännen* 108. Mera ovanligt är att en av de utgrävda skogsfinska gårdarna, Grannäs i Alfta socken, Hälsingland, har fått en roman.

Kjell Söderlund ansvarade för logistiken under utgrävningen av Grannäs, deltog flitigt i fältarbetet och i tolkningsprocessen – och skrev en roman. Hans ambition har varit att i skönlitterär form förmedla kunskaper om inflyttarna från östra Finland till de blivande finnmarkerna och finnskogarna på Skandinaviska halvön decennierna runt 1600. De byggde gårdar med rökstugor och svedjade gammal granskog. Självfallet talade de finska. Med tiden kom de att uppfattas som en särskild grupp människor, vilka benämns svedjefinnar, rågfinnar eller, vanligast i dag, skogsfinnar. Söderlund benämner dem »ett folk». Också idag finns människor i Sverige och Norge som kallar sig skogsfinnar. De gör så utifrån släktforskning och påvisad härstamning från de till finnmarkerna och finnskogarna på 1600-talet inflyttade finnarna.

Den skrifthistoriska kunskapen om 1600-talet kan synas både knapp och ibland förunderligt rik. Söderlunds roman innehåller de historiska dokumentens personer och händelser. Dessa har han byggt ut med fantasi inom de historiskt rimliga ramarna. En kort redovisning av historiska källor och relevant tryckt litteratur finns sist i romanen jämte namnen på några personer och lokalhistoriska nätverk, som tackas för hjälp av allehanda slag. Dessvärre framgår det inte på vad sätt ett andemedium har påverkat romanen »med spännande berättelse om sina upplevelser vid platsen för pörtet». Möjligen kan den namngivne personen »med kunskap om currylinjer» ha gett goda råd om avsnittet där Lauri och Matti

orienterar sin rökstuga. Ett längre efterord, om vad i romanen som bygger på dokumenterad historia och hur Söderlund tillät sig att bygga vidare från historiska fakta till en läsbar berättelse, hade varit intressant. Hur långt och i vilka riktningar får en författare av en historisk roman låta fantasin löpa?

Lauri av släkten Pekkinen flyttar med hustrun Kirsti av släkten Makkoinen och barnen Elin och Carl från torpet Konduniemi i Satakunda till Alfta i Hälsingland. Där bygger han med hjälp av sin bror Matti den arkeologiskt utgrävda rökstugan i Grannäs. Så långt allt väl utifrån de historiska källorna, liksom att Lauri kände sig tvungen att flytta eftersom han hade slagit ihjäl en granne under en tvist om en ägo gräns. Romanen börjar sålunda med ett vådligt slagsmål, fortsätter med byggandet av en rökstuga, varvid många detaljer är hämtade från utgrävningsrapporten, och avslutas med att Lauri hämtar familjen i Satakunda till den nybyggda rökstugan i Hälsingland. I slutscenen rör familjen bort över sjön från det gamla torpet på första etappen av vandringen till Grannäs.

Utifrån denna historiskt dokumenterade ram har Söderlund försökt att skapa fullständiga människor med tankar och känslor, deras tal och repliker, och deras reaktioner under mötena med svenskar i det nya landet. Detta är naturligtvis den historiska romanens stora utmaning. Hurdana var 1600-talets finnar som människor? Männe inte Söderlunds 1600-talsmänniskor mera liknar moderna människor än den must och stank som möter i Peter Englunds essäer? En fel-finnarläsare är emellertid ute i ogjort väder. Hen hittar betydligt färre fel än vad som går att hitta i böckerna om Arn och många andra historiska romaner. En sak som jag inte observerade under min läsning av manuskriptet är att besättningen på koggen som fraktade finnarna över Kvarken inte rökte kritpipor. Hade Söderlunds barske kapten förbjudit det, eller anser Söderlund att piprökning ännu inte hade fått allmän spridning 1609? Det mynt som vi tolkade som rökstugans grundläggningsmynt i rökugnens stenmassa hade präglats det året för Karl IX. Han utfärdade det första plakatet om skattefrihet för finnar som nyröjde gårdar på Kronans allmänningar. Grannäs ned-sättningsbrev undertecknades av Gustav II Adolf

1613. Borde fartyget förresten inte ha varit en flöjt? I enlighet med Niklas Erikssons nyligen försvarade avhandling?

Söderlunds roman är ingen andlöst spännande berättelse med överraskande intrig och slut. Visst inträffar dramatiska episoder – slagsmål, björnjakt, våldtäkt – men mest är det enkel epik om vanliga människors sträv, bekymmer och ibland lycka. Det går bra för Lauri och Kirsti, ungefär som det gick för Karl-Oscar och Kristina, och fullt så illa som för Romeo och Julia slutar det inte för Matti och den svenska bopigan Marta på fåboden tvärs över sjön Grannäsen. I analogi med Hollywood-genren »svärd och sandaler» kan romanen klassificeras som »pukko och näverskor».

Historiska romaner som har arkeologiskt utgrävda platser som scen är inte helt ovanliga. Särskilt Björkö och Birka har begåvats med många: Holger Arbman, Jan Fridegård och så vidare. Av de inte helt ovanliga romanerna i skogsfinsk miljö är Kjell Söderlunds den första som omhandlar en utgrävd gård. Ett skäl är att det bara finns fyra utgrävda skogsfinska gårdar, och före detta århundrade fanns det bara en.

Romanens förtjänst är att den lyckas vara en roman, inte en lärobok, fast dess berättelse är historiskt-arkeologiskt välgrundad så långt som källorna bär. Resten är idel roman och ett suggestivt omslag av Elisabeth Nyman. Familjen tittar ut över en sjö, kanske Grannäsen. Vid stranden brinner marken. Lauris blick sveper över de granskogar som finns att svedja, Kirsti vilar ögonen på elden och tänker på hemmets härd, barnen bara tittar.

Stig Welinder

Avdelningen för humaniora
Mittuniversitetet
SE-852 30 Sundsvall
stig.welinder@miun.se

Rasmus Birch Iversen, *Kragehul Mose – ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 73. Højbjerg 2010. 246 s. ISBN 978-87-88415-68-1.

Kragehul mose har länge varit ett av de minst kända av de sydsandinaviska vapenoffren. Det är därför mycket välkommet med en sammanhållen

publikation av fynden med en lite modernare vinkling än i Engelhardts arbete från 1867. Boken bygger på delar av Birch Iversens avhandling och är på det hela taget ett imponerande arbete.

Grafiskt sett följer den Illerup-publikationerna vilket gör den lätt att hitta i för alla som är bekanta med dessa. Efter en kortare inledning följer nio avdelningar där olika föremålsgrupper presenteras. Där ges även en genomgång av beskrivningssystemet samt en orientering i den datormodell för korrespondensanalys som Birch Iversen använt sig av. I den sista avdelningen diskuteras tolkningen av krigsbytesoffren, sedvänjans uppkomst och upphörande och andra relaterade frågor. Därefter följer en katalog med beskrivningar av fynden, tabeller med föremålets mått och slutligen en planschdel med foton på nästan samtliga föremål i katalogen. Planschdelen kunde ha vunnit på en extra korrekturläsning då somliga föremål har fel eller inkompleta nummer. Det går visserligen att matcha rätt föremål med rätt nummer om man läser hela katalogen, men det kanske inte normalläsaren gör.

Birch Iversens vapentypologi baseras på Jørgen Ilkjær (1990) och Jan Bemmman & Güde Hahne (1994), men han tar inte över deras indelning helt oreflekterat. Efter att ha gjort egna korrespondensanalyser och jämkat dessa mot ovan nämnda författares typologier kommer han fram till att beväpningen i Skandinavien under romersk järnålder bör delas in i tre geografiska regioner: den norska, den sydsandinaviska samt Östersjöregionen. Dessa indelas sedan i kronologiska faser som i stort följer Ilkjærs, och som innehåller olika typer i de tre regionerna. Birch Iversen använder så sina vapengrupper för att bestämma ålder och ursprung på föremålen från den yngre romartiden i Kragehul mose. Under folkvandringstiden är det bara Norge som har tillräckligt många fyndkombinationer (d.v.s. vapengravar) för att det ska gå att upprätta en kronologi, men Birch Iversen menar att beväpningen blir mer regionaliserad i alla områden.

Från Kragehul härstammar 560 fynd men bara 164 föremål är så pass välbevarade att de kan typbestämmas och dateras. Birch Iversen delar in dem i fem nedläggningar som skett mellan ca 200 och ca 490 e.Kr. Dessutom finns en pilspets från 700/800-talen som skulle kunna vara exempel på

att mossen använts till det slags nedläggningar av enstaka vapen som blev vanligt under den yngre järnåldern.

Man får efter att ha läst boken intryck av att det är spjut- och lansspetsarna som intresserar Birch Iversen mest. Det kan bero på att han lutar sig så tungt mot det beskrivningssystem som introducerades 1990 av Ilkjaer i *Illerup Ådal. Die Lanzten und Speere* från 1990, fastän Birch Iversen utvidgar detta till att omfatta även senare perioder. Typbestämningen av lans- och spjutspetsar sker genom att mäta dem enligt bestämda kriterier. Viktigt här är form och längd på holken, bladets bredd, tvärsnitt och längd, vilket allt kan skrivas om så att förhållandena däremellan uttrycks som matematiska formler. Birch Iversen matar in allt detta i ett datorprogram och får ut resultatet som grafer där man tydligt ser hur de enskilda spetsarna fördelar sig på olika grupper. Detta är ett mycket exakt verktyg som ger lättöverskådliga resultat. Genom sina noggranna typologiska bestämningar blir denna bok om Kragehul därmed en hjälp för att urskilja hur moden och kulturinflenser cirkulerade i olika regioner i norra Europa.

Just den ytterliga exaktheten hos metoden har dock den nackdelen att den kräver att de förhistoriska vapnen är så välbevarade att man kan ta de nödvändiga måtten. Eftersom detta tyvärr ofta inte är fallet blir det en stor mängd föremål som inte kan dateras, i synnerhet som Birch Iversen verkar underkänna all slags mer impressionistisk typbestämning. I slutänden ger det en sorts inbyggd osäkerhetsfaktor då vi inte kan veta om det är just de sönderrostade föremålen som skulle ha stärkt eller kullkastat analysen, eller för den delen om de bärgade föremålen verkligen är representativa för de nedlagda.

Särskilt intressant när det gäller lansarna är den mycket speciella variant som Birch Iversen kallar Dresden-Dobritz/Gübs och som ingen tidigare urskilt. Förutom från Kragehul är den känd från vapenoffren i Skedemosse, Nydam och Nedergården samt från Uppåkra och Sorte Muld. Den dateras till ca 400 e. Kr. och dess ursprungsområde finns i trakterna kring de två gravfält som givit den namn. Förekomsten av denna lanstyp i skandinaviska offernedläggningar pekar alltså på närvaron av enstaka krigare från nuvarande Tysk-

land och antyder att härarna hade en större »internationell» blandning än vad som tidigare antagits.

Birch Iversen fortsätter att gå igenom också övriga vapentyper som svärd och knivar och personlig utrustning som bälten. Han illustrerar dem med belysande grafer och spridningskartor över platser där samma typer hittats. Detta bidrar till att fördjupa bilden av hur vapen och krigare rört sig genom den äldre järnålderns Europa.

I slutdiskussionen tas frågan om härarnas ursprung upp. Utom i de äldsta och minsta offren, vars härkomst är oviss, tyder närvaron av eldslagingsstenar på att härarna kom ifrån olika delar av Skandinavien. Birch Iversen problematiserar och avvisar i vissa delar Ilkjaers teori om anfallsvågor från norr mot delar av nuvarande Danmark. I stället menar han att härar kom även från andra danska öar och norra Tyskland, samt att krigståg även utgick från Danmark norrut. Eftersom andra områden inte hade samma tradition med stora vapenoffer går det dock inte att se detta lika tydligt. Analyser av krigsbytenas sammansättning tyder som sagt också på en större inblandning av »främmande» krigare i härarna än vad som tidigare varit känt. Detta i kombination med fynd som exempelvis svärdsknappen från Rakovac i Kroatien, som är snudd på identisk med en knapp från Kragehul, tecknar en intressant ny bild av rörlighet under den äldre järnåldern. En där sydliga områden kunde ha intresse av nordliga för annat än bulkhandel med råvaror i utbyte mot lyxkonsumtion och där medlemmar av krigarelliten rörde sig i alla riktningar.

När det gäller den omdiskuterade frågan om krigarnas hierarki säger Birch Iversen att det visserligen går att urskilja en tredelning i krigarnas status, men att det rör sig om nivåer inom en militär elit, inte om officerare och fotfolk. Det går inte att yttra sig med någon större säkerhet om härarnas storlek, eftersom man inte kan vara säker på att de offrade föremålen är representativa för beväpningen hos den obesegrade hären. Troligen var den dock sällan särskilt stor: det rörde sig om plundringståg, definitivt inte om erövring av territorium och början på kungadömen som ibland föreslagits.

Traditionen med stora krigsbytesoffer upphörde i Danmark senast i slutet av 400-talet. Den femte nedläggningen i Kragehul är bland de sista.

Vapenoffer i våtmark fortsatte dock att praktiseras under ytterligare några hundra år, men nu med bara några få utvalda föremål per nedläggning.

I Kragehul har också hittats krukor med djurben från förromersk järnålder. Dessa hör inte till vapenoffren, och därför väljer Birch Iversen att inte ta med dem i sin analys. Detta är förståeligt med tanke på bokens omfång, men samtidigt litet synd, eftersom en kortare diskussion kring dem skulle ha givit ett större tidsdjup, särskilt som den vikingatida pilspetsen tolkas som ett offer och inte bara som bortskjuten. Det är tydligt att Kragehul mose hade betydelse för befolkningen under mycket längre tid än själva vapenoffren pågick. Den förblev i det kollektiva medvetandet även under de sekellånga perioder då man inte offrade i den. Tolkningen av vapenoffren som tack för seger har mer än hundra år på nacken och till skillnad från diskussionen kring andra typer av våtmarksoffer har ingen vidare teoretisk förnyelse skett. Detta märks inte minst av hur Birch Iversen förklarar övergången under folkvandringstid till offer av ett fåtal utvalda föremål som att man vill hedra förfäderna genom att anknyta till deras traditioner utan att för den skull slösa så mycket resurser. Detta känns som en mycket nutida, rationalistisk förklaringsmodell, som skulle vinna på fördjupning. Den förklarar heller inte varför traditionen med stora vapenoffer uppstod och försvann nästan enbart i nuvarande Danmark.

Men denna publikation, som ju har till syfte att specifikt redovisa fynden från Kragehul mose, är kanske inte rätt plats för en sådan diskussion, och allt som allt är den mycket givande läsning som både är till hjälp och inspiration för vidare forskning.

Anne Monikander

Tobaksvägen 57

SE-123 57 Farsta

annemonikander@hotmail.com

Kyrkan i Gamla Uppsala. Från katedral till församlingskyrka. Ed. Gunnar Granberg. Karlstad 2014. 184 pp. ISBN 978 918 728 328 4.

Old Uppsala was the centre of the Svealand region about AD 1100. Near the great Iron Age bar-

rows, the royal manor, the seasonal market and the judicial assembly site, work on a Romanesque cathedral started most likely in the 1120s. This cathedral became the capital of the Swedish church province as the archepiscopal see was posted there in 1164. Soon after a great fire of 1204, in which the church suffered substantially, the first plans of transferring the see to another site were presented. Yet only in 1273 was it moved six kilometres to the south, to modern Uppsala, where a great brick cathedral was built. The old cathedral was reduced to a parish church at least from about AD 1300. Being the original burial church of St. Eric, it became a popular site of pilgrimage even though the relics were not there any more.

Kyrkan i Gamla Uppsala is a popular-scientific anthology about the history of Old Uppsala church, written by eight well-known scholars. Judging from the title, one might think that the book is strictly about the development of the building itself and its status, but as soon as you start reading, it becomes evident that it is much more than that.

As an archaeologist it is a bit difficult to estimate how the book works with the general public to whom it is directed. It opens with a philosophical article by Gunnar Granberg on how Adam of Bremen's description of Uppsala has been treated by various scholars through the centuries, and on Olof Rudbeck's vision of Atlantis. This may be a bit too much for those straightforward readers who wish to get to the point while visiting the church. On the other hand, the thinkers in their armchairs may enjoy the philosophical touch of the article as it emphasises the importance of the site to Swedish history, encouraging the reader to think of the site's history, what we really know about it and how it should or could be approached. The article made me think about writing about research history in pop-sci books in general: it is important for academics to understand previous researchers and how they were thinking, but how essential is it for the general public?

The next two articles concentrate on the church building, furnishings and fixtures. Herman Bengtsson, one of the scholars on the Huselius project about the cathedral of (new) Uppsala, writes about the building history. Two floor levels were discovered in archaeological excavations in 1926 and

it was judged that the oldest of them would have belonged to a wooden church built possibly in 1050–1100. The stone cathedral belongs to a group of early Swedish stone churches, with a three-aisled nave, a central middle tower, transepts and a narrow chancel with semicircular apses. Interestingly, Bengtsson suggests that no foreign expertise was recruited for the project, because the stones are less worked and there were no sculptural decorations as seen in Sigtuna. The difference between Lund and Old Uppsala cathedrals is indeed considerable, but would there really have been enough local knowledge in the area at the time to build a stone cathedral?

The fire of 1204 destroyed large parts of the cathedral and was one of the reasons, besides perhaps it having become outmoded, for transferring the see and building a new structure. The uncertainties or probabilities of the datings are nicely presented in the article, which is well suited to being read while visiting the church. Perhaps a more recent plan would have served better in presenting the phases of the church building. Bengtsson also treats the murals and the stained-glass windows, now destroyed but documented by Johan Peringskiöld in the 18th century, as well as the cemetery around the church.

Jan von Bonsdorff deals with the remaining church furnishings and fixtures, dividing them into following categories: the oldest items, the font and the crucifix, grave slabs, church silver and chests and the fine altar piece. This makes it easy to find the objects still visible in the church. And if they are kept somewhere else, it is clearly mentioned in the article. It is not surprising to find that as St. Ursula became a popular saint in 1400–1450 in the archdiocese of Uppsala, as we see the same also in Turku Cathedral. One of the most impressive objects presented in the article is the relic shrine from Limoges, probably acquired in 1150–1200.

After the church itself and the smaller objects the reader is fluently moved on to the individuals that have influenced Old Uppsala. King Eric's story is told by Christian Lovén, also one of the participants in the Huselius project. The king, who was intimately involved in Finland's early history as well, was buried in the church of Old Uppsala and canonised as a regional saint. Dur-

ing his lifetime he was probably one of the people whose influence made Old Uppsala the archbishopric. The English connections of the time are very interesting, suggesting that bishop Henrik of Finland may very well have been English in origin. Another important person for Old Uppsala, the first archbishop Stefan, is covered by Bertil Nilsson. He is able to build an informative picture of an internationally and politically active person.

Lena Beronius Jörpeland tells the story of the common people living in the village next to the cathedral. She discusses the topic especially through archaeological evidence, acquired in the area thanks to the E4 motorway and ongoing railway tunnel works. Anders Dillmar's article on the music, the instruments, the hymns and choral singing at Old Uppsala adds another rich point of view. And last but certainly not least, Granberg ties the history to the present by writing about pilgrimage in the Middle Ages and its renaissance in the 21st century. The article deals very well with the Medieval matters, explaining them thoroughly for the probably mostly non-Catholic readership.

The book has no notes, but at the end is a list of literature for each article. This was a good decision. A reader who is more deeply interested in the subject or even an academic scholar can find out more about the subject. Most illustrations are well chosen and informative, particularly Peringskiöld's copies of the motifs of the altar pieces and such.

Altogether, this is a well composed book for the general public. Personally, I enjoyed making comparisons with the diocese of Turku and what happened in Old Uppsala's Finnish equivalents, Nousis and Korois, before the see was transferred to Turku.

Tanja Ratilainen
Museum Centre of Turku
P.O. Box 286
FI-201 01 Turku
Finland
tanja.ratilainen@turku.fi

De kyrkliga kulturarven. Aktuell forskning och pedagogisk utveckling. Red. Emelie Karlsmo, Jakob Lindblad & Henrik Widmark. Acta Universitatis Upsaliensis, Arcus Sacri 1. Uppsala 2014. 350 s. ISBN 978 915 548 868 0.

Hösten 2011 anordnades ett symposium i Uppsala om forskning kring det kyrkliga kulturarvet. I inbjudan ställdes frågan om kyrkornas och den kyrkliga konstens aktualitet i den konstvetenskapliga forskningen idag. Denna bok samlar symposiebidrag omarbetade till närmare 30 korta uppsatser. Spännvidden är stor och speglar mångfalden av kunskapsintressen kring de kyrkliga kulturarven. Frågan om aktualitet i dagens konstvetenskap tycks, av antologins många bidrag att döma, kunna besvaras med ett »ja». Men det svaret kan ju också ses som ett lyckat resultat av det bakomliggande initiativet, att lyfta fram de kyrkliga kulturarven som en viktig del av konstvetenskaplig forskning. Som initiativtagare till symposiet och rapporten står Forum för forskning kring de kyrkliga kulturarven (FFKK). Detta bildades 2011 och bedriver en tvärvetenskaplig verksamhet i syfte att understödja och vidareutveckla forskning kring det religiösa kulturarvet. Det är också avsett att vara en mötesplats mellan forskare inom akademien, myndigheter på kulturarvsområdet, förvaltare och andra aktörer på området.

När konsthistoria etablerades som akademisk disciplin i början av 1900-talet spelade forskning om och dokumentationen av kyrkobyggnader och kyrkliga konstföremål en viktig roll. Närheten till kulturmiljövården som statligt ansvarsområde och praktikfält var viktig, både för inrättandet av ämnet konsthistoria och för upprättandet av kulturmiljön som ett fält för professionell verksamhet och myndighetsutövning. Namn som Johnny Roosval och Sigurd Curman är centrala i den sammanflätade historien om ämnet konsthistoria och kulturminnesvårdens expansion. Bokverket och forskningsprojektet Sveriges kyrkor, som aktualiseras i flera av antologins bidrag, är ett exempel på denna tidigare symbios. Det är ingen tillfällighet att Lena Johannesson i sin uppsats »Konstvetenskapligt eller kyrkligt kulturarv? Reflektioner kring en ämneskultur och flera forskningstraditioner» uppmärksammar att den

konsthistoriska forskning som gjorts om den kyrkliga konstkulturen är omfattande och att den starkt kommit att prägla ämnet.

Idag spelar inte konstvetenskapen längre samma centrala roll för kulturmiljövården. Som Marcus Dahlberg påpekar är det nu inte konstvetare utan bebyggelseantikvarier som dominerar kulturmiljöområdets professioner när det gäller kyrkor. Inom konstvetenskapen har intresset för kyrkobyggnader och kyrklig konst försvagats. Det är mot denna bakgrund som initiativet till ett symposium om relationen mellan de kyrkliga kulturarven och konstvetenskapen, och utgivningen av rapporten, skall ses. En viktig målsättning för initiativtagarna var att blåsa nytt liv i gamla traditioner – och förnya dem.

Varför är då det konstvetenskapliga perspektivet viktigt för att förstå de kyrkliga kulturarven? På den frågan hade jag önskat att redaktörerna hade givit ett tydligare svar, inte minst med tanke på perspektivrikedomen i bidragen. De skriver om behovet av en stark kunskapsuppbyggnad kring de kyrkliga kulturarven, där konstvetenskapen spelar en stor roll, och menar att det finns en stor efterfrågan på sådan kunskap från »det antikvariska fältet, från kyrkorna och samfunden samt från en intresserad allmänhet». Hur denna efterfrågan kommit till uttryck får man inte veta. Inte heller förklaras varför just de konstvetenskapliga perspektiven – vilka de nu än må vara – är centrala för en stark kunskapsuppbyggnad och särskilt bör lyftas fram.

Bokens huvudtitel är som sagt »De kyrkliga kulturarven». Såväl »kulturarv» som »kulturarven» har många innebörder. Ofta används dessa ord som synonymer till »historia» eller »traditioner» eller helt enkelt om materiella lämningar av olika slag. Att såväl kulturarv som kulturarven används i flera betydelser i en antologi med många medverkande författare är naturligt. Redaktörerna har inte försökt sig på några bestämmningar, men de enskilda bidragen lämnar en fingervisning om vad de kyrkliga kulturarven i sammanhanget kan tänkas betyda. I antologin behandlas projektet Sveriges kyrkor, kyrkor i Karlstad stift, samlingen av kyrklig konst vid Statens historiska museum, ett tekniskt beskrivningslexikon över kyrkliga föremål, domkyrkan som andaktsmiljö under senmedeltiden, epitafier och minnestav-

lor, modernistisk och samtida konst i kyrkor, bevarandet av (Svenska kyrkans) kyrkobyggnader och deras kulturarv, kyrkliga textilier, kyrkor och konstvetenskaplig kanon, konstpedagogik i sakrala miljöer, dekorationsmålare, efterkrigstidens kyrkobyggnader, senmedeltida kyrkomålningar som källmaterial, bysantinsk estetik och heliga bilder i Kappadokien, medeltida bokmåleri, 1900-talets begravningsplatser, madonnabilden i samtida svensk konst, bebådelsebilder, relationen mellan konstvetenskap och antikvarisk praktik samt religiösa rum i samtiden (ett exempel är en moské inrymd i enkla källarlokalerna i Stockholm).

Antologin avslutas med en uppsats av Lena Liepe. Hon bidrar med en i sammanhanget välbehövlig diskussion av kulturarvsbegreppet och lyfter fram den forskning som handlar om kulturarvet som en social, kulturell och politisk inrättning med starka rottrådar i en nationalistisk diskurs. Liepe föredrar pluralformen »kulturarven» framför »kulturarvet» eftersom det förra understryker en mångfald medan det senare har problematiska nationalistiska implikationer.

Ett av många intressanta bidrag är Linda Fagerströms »Modernistisk konst i kyrkan – varken konstvetenskapligt forskningsfält eller kyrkligt kulturarv». Den handlar om den modernistiska kyrkokonsten och dess osynlighet, både i retoriken om det kyrkliga kulturarvet och i konsthistorieskrivningen. Många svenska modernister skapade konst för kyrkorummet och engagerade sig i frågor kring den kyrkliga konstens förnyelse, men varken i konsthistoriska översiktsverk, i konstnärsbeskrivningar eller i kyrkoberivningar tillskrivs modernismens sakrala konst någon större betydelse, om någon alls. För att förstå varför tar Fagerström utgångspunkt i Pierre Bourdieus konstsociologi och begreppen konsekration och symboliskt kapital. Modernismens konstnärsideal inbegriper föreställningen om självbestämmande och originalitet. Om det finns en uppdragsgivare, i det här fallet Svenska kyrkan, undermineras konstnärens konsekrerade position som ett obundet och fritt skapande subjekt. Inte heller publiken – de som av olika anledningar besöker en kyrka – äger det symboliska kapital som krävs för att verken skall nå konsekrerad status.

Den romersk-katolska kyrkan var fram till

mitten av 1960-talet direkt avogt inställd till modernistisk och ickeföreställande konst, men ingen motsvarande hållning kan spåras inom Svenska kyrkan. Dess attityd till den modernistiska konsten präglas snarare av ointresse, menar Fagerström. Sammantaget framträder bilden av en osynliggjord modernistisk kyrkokonst som inte finner någon hemorts rätt, varken i identifieringen av det kyrkliga kulturarvet eller i konsthistorien. Forskningspotentialen i denna iakttagelse är rik. I ett äldre antikvariskt perspektiv är marginaliseringen av den modernistiska konsten tydlig. I samtiden är det inte lika tydligt. Ett slående exempel är en kyrka i Sundsvall, ritad av Peter Celssing, som sedan 2007 ägs av Sankt Olofs Katolska församling (Nacksta S:t Olof). Kyrkan är förklarad som byggnadsminne, vilket innebär att alla förändringar exteriört och interiört kräver länsstyrelsens tillstånd. I kyrkan finns en altartavla, »De tre vise männen», målad av Vera Nilsson (1888–1979). Församlingen var som ny ägare skeptisk till altartavlan och ville byta ut den. Kompromissen blev så småningom att man satte en ny altartavla, en konstväv som kan skjutas åt sidan, framför den äldre. Innan denna lösning kom till stånd hade en lång rad personer med stort symboliskt kapital i Bourdieus mening samfällt opponerat sig mot att Vera Nilssons verk skulle tas bort.

Jag läste antologins uppsatser med stor behållning. För en läsare som inte är konstvetare ger den en utmärkt översikt av hur de kyrkliga kulturarven historiskt sett har studerats inom konstvetenskapen och vad framtida studier kan komma att innebära. Här finns många löftesrika uppslag och ansatser. Inte minst uppskattar jag ambitionen att försöka bryta upp den centrering kring Svenska kyrkans kyrkobyggnader och konstföremål som hittills kännetecknat den svenska forskningen – fastän denna ambition inte omedelbart ger sig till känna i uppsatsernas ämnesval.

Magdalena Hillström

Tema Kultur och samhälle

Linköpings universitet

SE-601 74 Norrköping

magdalena.hillstrom@liu.se

Rooted in Movement. Aspects of Mobility in Bronze Age Europe. Red. S. Reiter, H.W. Nørgaard, Z. Kölcze & C. Rassman. Jutland Archaeological Society Publications 83. Højbjerg 2014. 118 s. ISBN 978-87-88415-88-9.

Begreppen »rörlighet» och »den europeiska bronsåldern» har inom arkeologisk forskning blivit mycket nära associerade. Det första ses som en veritabel förutsättning för det andra. I förordet till denna antologi skriver Helle Vandkilde att bronsåldern är en av de förhistoriska perioder som karakteriseras av ökad rörlighet. För att delta i »project Bronze» var förhållningssätt och handlingar i relation till metallens rörelse nödvändiga. Bronsåldern ska också ses som en »avgörande period i Europas historia» (s. 9). Utgångspunkten och den röda tråden i denna volym förankras alltså inledningsvis stadigt i den starkt pan-europeiska karakteriseringen av bronsåldern, vilken pågått under ett par decenniars tid i forskningen. Detta är knappast förvånande, då upprinnelsen till antologin var en kurs kopplad till EU-projektet »Forging Identities: The Mobility of Culture in Bronze Age Europe».

Antologin innehåller nio artiklar samt Vandkildes förord och en redaktionell introduktion av Constanze Rassman. Boken utlovar »a fresh new look on Bronze Age research» (s. 10). Den redaktionella introduktionens titel »Should I stay or should I go» ges ingen explicit förklaring i texten men antyder möjligen en ny forskargenerations ambivalens inför eller kritiska skärskådande av ett forskningsparadigm. Introduktionen poängterar att nyanserna i förhistorisk rörelse är många och skiftande och att metaller inte är eller bör vara ett dominerande fokus i bronsåldersstudier. »Allt är rörelse» – såväl människor och djur som råmaterial och idéer rör sig, skriver Rassman (s. 11).

Att »allt är rörelse» yttrar sig tydligt i antologin, genom att de nio artiklarna tar sig an begreppet rörelse/rörlighet på vitt skilda sätt. I de tre första texterna ligger fokus på social identitet genom människors och föremåls rörelse i rummet. Här diskuteras identiteter i relation till främmande föremål (Reiter), kvinnors fysiska och geografiska rörlighet (Tollaksen) och bronskantverkarens rörlighet i relation till »kunderna» (Nør-

gaard). I de följande tre artiklarna flyttas fokus till hur överföring av föremål eller ornamentik även överför idéer. Här rör det sig om dolkar (Johannesen), spiralornamentik (Simonsen) och ornamentik på yxor i Fårdrupstil (Kölcze). Den skarpaste skiljelinjen vad gäller rörelse/rörlighet går dock mellan de sex första artiklarna och de avslutande tre. I de sistnämnda avses rörelse i metaforisk betydelse, som den övergång mellan liv och död vilken författarna menar kommer till uttryck i den hjulförsedda bronskitteln från Skallerup (Spliid), skeppsvbildningar i brons och sten (Damkjer) respektive de s.k. handstenarna (Knudsen). Kronologiskt ligger sex av artiklarnas tyngdpunkt i den äldre bronsåldern, två är kronologiskt generellt hållna (Reiter, Damkjer) och en behandlar främst period IV (Knudsen).

I Reiters inledande artikel skisseras ett tema som i någon mån återkommer i samtliga artiklar – samspelet mellan en överregional gemensam materiell kultur och lokala förhållningssätt till en sådan. Reiter är samtidigt den av författarna som tydligast beskriver bronsåldern som en tid av »the first real pan-European community» (s. 16). Åtta av nio artiklar i antologin (Reiter för en diskussion utan specifikt geografiskt fokus) har dock sin utgångspunkt i sydsandinaviskt material, vilket gör bokens titel lite missvisande. Perspektiven snävas också in ytterligare i valet av källmaterial. De flesta av artiklarna går i närkamp med materialet och skalnivån rör sig kring det mycket detaljerade snarare än de stora perspektiven. Man närmar sig sin bronsålder på individnivå (Tollaksen, Nørgaard, Spliid), på ornamentiknivå (Nørgaard, Simonsen, Kölcze), eller fokuserar på enskilda föremålskategorier (Johannesen, Kölcze) och sällsynta eller unika föremål (Spliid, Knudsen).

En naturlig följd av detta är att *skillnader* även i mycket lokala sammanhang framträder och studeras, snarare än *likheter* över stora områden (undantaget Damkjers artikel om skeppssymbolen som generell kosmologisk symbol). Fokus hamnar därför också i hög grad i artiklarna på vad skillnader i materiell kultur uttrycker. Är det, som Reiter skriver, så att en medvetenhet om skillnader blir större i och med att kontaktnäten utvecklas och den materiella kulturens likheter sprids över kontinenten med metallföremålen? Beho-

vet av att uttrycka eller hantera sin lokala identitet i relation till något större eller något främmande tycks plötsligt bli tydligt (vilket beskrivs bl.a. i Tollaksens, Simonsens och Kölczes artiklar).

De småskaliga perspektiven i artiklarna motsvaras av formatet. Samtliga texter är relativt korta, mellan åtta och sexton sidor i generöst illustrerat dubbelspaltat A4-format. Flera av artiklarna väcker intressanta följdfrågor och skulle vinna på en fördjupning. Johannesens dolkstudie väcker frågor om hur dolkarnas kontext-kategorier (exempelvis gravskick) möjligen förändras när bronsåldern börjar, samt hur detta kan förstås i relation till materialvalet. Kölczes diskussion om hybriditet hos skafthålsyxor av Fårdrup-typ snuddar vid ett forskningsfält med stor potential för fördjupade studier, i just detta fall kanske med en diskussion om möjlig konservatism i form kontra nyskapande dekoration.

Flera av författarna rör sig kring frågor om hur betydelse förändras eller hanteras vid förflyttning i rummet eller mellan material, genom acceptans och/eller motstånd. Antologin ger, som utlovas i inledningen, nya perspektiv på bronsåldern och framför allt på den tradition i bronsåldersforskningen som betonar likheter. Dessvärre saknas generellt en genomförd kritisk blick på vad den arkeologiska kategoriseringen av föremål och individer faktiskt signifierar, hur kategoriers och identiteters betydelse kan skifta över rum och tid och hur betydelser rör sig mellan skilda material. Bronsåldersforskningen har länge varit mycket upptagen med att detaljerat kategorisera människor och föremål och tillskriva dem specifika betydelser, och antologins författare följer i princip i dessa fotspår.

Spliid förespråkar dock ett skifte från rigida kategoriseringar till ett fokus på nätverk och relationer i sin övertygande diskussion kring conceptualisering av rörelse genom den hjulförsedda bronskitteln från Skallerup. Johannesen för en god kritisk diskussion om förförståelse i det arkeologiska tänkandet kring skillnader i materialval (flinta kontra brons i dolkar) men rör sig trots

detta med ett givet »dolk-begrepp» (s. 63). Damkjer rör sig med god ansats mellan skepp i sten och brons och verklighetens skepp. Tyvärr är materialet så stort och brett att tolkningen av den kosmologiska innebörden hos skeppssymbolen blir generellt hållen och allomfattande. Kopplingen mellan material och tolkning förloras genom det alltför vida perspektivet. Knudsens diskussion kring handtecknets betydelse på ristade stenar hade vunnit stort på att nämna och diskutera de samtida handtecknen på bronsspännen (och även medta Jonathan Lindströms ingående behandling av saken från 2009). Kategorisering skapar faktiskt ett stillestånd i kopplingen mellan material och betydelse, och denna aspekt av en arkeologiskt skapad avsaknad av rörelse saknas i stort i antologin.

Vad händer då med den »europeiska bronsåldern» i dessa nya perspektiv? Är det det inledningsvis framlyfta »project Bronze» som behandlas och avspeglas i texterna? Allt källmaterial som diskuteras i antologin har eller ges, trots de geografiskt relativt snäva perspektiven, mer eller mindre uttryckliga kopplingar till bronshandel och långväga perspektiv. Att EU-finansieringen av forskningsprojektet spelar in för hur den röda tråden med dess pan-europeiska betoning formulerats torde inte vara en alltför vågad gissning. Att den inledningsvis redaktionellt framkastade frågan »Should I stay or should I go?» dock genom studierna kan besvaras med att de småskaliga, närliggande, individ- och föremålnära perspektiven är goda nog för intressanta studier av rörelse är paradoxalt nog precis lika tydligt i denna volym. »Den stora berättelsens» delkapitel visar sig när de skärskådas i detalj öppna nya perspektiv både på rörelse, på omvandling av idéer och på den bronsålder som i lokala perspektiv kanske inte uppfattats som så utpräglad »europeisk».

Anna Röst

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
anna.rost@ark.su.se